

Лекція №3. Сенсорне виховання дітей дошкільного віку у педагогічній спадщині Марії Монтессорі

Система М. Монтессорі, що користується світовим визнанням і набула широкого поширення – чудовий приклад ефективної практичної реалізації ідей вільного виховання, потужного гуманістично орієнтованого педагогічного перебігу, яке виникло в Європі та Америці на рубежі XIX-XX ст.

Ось уже майже століття ім'я М. Монтессорі (1870-1952) – психіатра та психолога, досвідченого дитячого лікаря та філософа, невтомного вченого-дослідника та пристрасного подвижника нових гуманістичних ідей приковує до себе неослабну увагу громадськості, причому не лише педагогічної. Їй присвячені десятки книг та сотні статей на більшості мов світу. Педагогікою Монтессорі захоплюються, у ній розчаровуються, її застосовують та відкидають, розбирають на найдрібніші складові та намагаються охопити її структуру загалом. Але головне – це відсутність байдужості, вона не покривається архівним пилом, як це часто трапляється з багатьма зовні абсолютно вірними педагогічними системами. Чарівна, як дитинство, педагогіка Монтессорі, увірвавшись у XX ст. «Негаданим метеоритом серед розрахованих світил», продовжує свій шлях, залучаючи до свого шлейфу дедалі більше країн, вчителів, дітей. Це відбувається тому, що такого органічного сплаву різних знань про людину, які дають наука та філософія, релігія та мистецтво, синтезовані М. Монтессорі в цілісну «Педагогічну антропологію», до того ж оснащену тонким дидактичним та методичним інструментарієм, у світовому досвіді ще не було. Внаслідок багаторічної, напруженої творчої діяльності їй вдалося створити струнку систему, яка завдяки високому технологізму може бути перенесена до дошкільного, шкільного, сімейного виховання.

Марія Монтессорі народилася у суворій релігійній сім'ї, де, звісно, аж ніяк не передбачався той шлях, який вона для себе вибрала надалі. У 1896 р. Монтессорі закінчує університет і стає першою в Італії жінкою – доктором

медицини. Вона могла вибирати різні шляхи, але зупиняється на найневдячнішому: створює спеціальну школу, а потім і медико-педагогічний інститут для розумово відсталих дітей із бідних сімей та сиріт, де розробляє та застосовує різноманітний дидактичний матеріал, який увійшов в історію як «золотий матеріал» Монтессорі. Завдяки йому знедолені діти могли вчитися так само успішно, як і нормальні школярі.

У 1900 р. на своєрідній олімпіаді учнів початкової школи, що відбулася в Римі, вихованці Монтессорі перевершили дітей зі звичайних шкіл з письма, рахунку і читання. Це було громом серед ясного неба. Результати багаторазово перевірялися і перевірялися ще раз, проте спростувати їх було не можна. «Справжнім дивом» назвав цю подію англійський посланець у доповіді британському Міністерству закордонних справ.

Ще більша сум'яття ця подія внесла в життя М. Монтессорі. Вона залишає роботу з аномальними дітьми і присвячує свою діяльність звичайним дітям, які перебували в школах у становищі набагато гіршому, ніж її вихованці, які страждали на відхилення у розвитку.

Прагнучи спертися на сучасні наукові знання, вона знову вступає до університету – на філософський факультет, де вивчає експериментальну психологію та водночас викладає педагогічну антропологію. Пізніше сама М. Монтессорі згадувала, що її надихала велика віра, хоча вона й не знала, чи буде колись можливість перевірити правильність ідеї, що відстоюється нею.

Марія Монтессорі хотіла будувати свою методику на спостереженнях за дитиною в природних умовах і розумінні її такою, як вона є, а не тим, якою має бути особистість, що формується в очах дорослих. З цією метою М. Монтессорі відвідує безліч початкових шкіл, уважно придивляючись до методів навчання, і все більше відчуває гіркоту та розчарування. Як можна спостерігати дитину, якщо вона, як автомат, виконує лише те, що пропонується викладачем! Діти немає можливості проявляти себе, і тому неможливо пізнати справжню природу їх успішного навчання.

Так, поступово, у М. Монтессорі кристалізується її перше педагогічне кредо: гуманна педагогіка можлива лише тоді, коли дитині надається свобода дій, а стримують її лише у особливих випадках. Звідси вона робить закономірний висновок: якщо не можна вивчати учня, пов'язаного по руках і ногах шкільною дисципліною, то як його можна утворювати і виховувати! Замість того, щоб сприяти фізичному розвитку дитини, школа затримує її і майже не дає виявлятися вільній ініціативі. М. Монтессорі дійшов висновку, за її висловом, «глибокому, як натхнення», що методи, які застосовувалися нею настільки ефективно на навчання аномальних вихованців, можуть бути продуктивно використані й у розвитку нормальних дітей.

У 1907 р. їй представилася можливість широко застосувати практично результати своїх перших спостережень і досвідів, перевірити правильність зроблених висновків. Едуард Таламо – італійський мільйонер та талановитий інженер, директор «Товариства дешевих квартир» – зважився на соціальний експеримент. Він запропонував М. Монтессорі створити у 58 переобладнаних цим товариством будинках новий тип дошкільного закладу – денний притулок, школу для дітей, яка отримала назву «Будинок дитини» (Casa dei Bambini).

На цьому своєрідному «експериментальному майданчику» педагог-гуманіст розробила спеціальне середовище, що оточує дитину, що стимулює її природний розвиток. Діти в «Дому дитини» перебували з 9 години ранку до 16 години і поєднували вільні ігри з молитвами, а різноманітну пізнавальну діяльність – зі співом. Тут усе було пристосовано до того, щоб привчити дитину до самостійності та сприяти її різнобічному вдосконаленню.

В основу своєї педагогічної системи Монтессорі поклала біологічну передумову – будь-яке життя є проявом вільної активності. Дитина, що розвивається, має вроджену потребу у свободі і мимовільності. Виходячи з цього, вона відмовлялася бачити суть виховання у формуючому впливі на дитину, а ставила проблему організації середовища, що найбільше відповідає його потребам. Монтессорі вимагала одного – надати дитину самій собі, не перешкоджати їй у її виборі, у самостійній роботі. Дисципліну М. Монтессорі

також трактувала як активність, яка контролюється і регулюється самою дитиною і передбачає дії, що визначаються нею самою, а не накладені ззовні педагогом.

Сенс методу, розробленого Монтессорі, полягав у тому, щоб стимулювати дитину до самовиховання, самонавчання, саморозвитку. Завдання вихователя – допомогти організувати свою діяльність, піти власним унікальним шляхом, реалізувати свою природу.

Тому Монтессорі бачила роль педагога над навчанням і вихованням, а керівництві самостійної діяльності дітей і воліла використовувати термін «керівниця» замість «учитель».

Переконаний противник класно-урочної системи, М. Монтессорі рішуче змінила вигляд приміщень, де займалися діти. Вона жартувала, що знайшла до вже наявних двохсот шістдесяти проектів шкільних парт двісті шістдесят перший – усі їх викинути. У «Домі дитини» були встановлені легкі переносні столики, маленькі стільці та крісла, так що навіть трирічна дитина могла їх легко переставляти відповідно до своїх потреб. Тоді ж з'явилися і маленькі килимки, які діти розстеляли на підлозі і, лежачи або сидячи на них, займалися дидактичним матеріалом.

Широке застосування дидактичних засобів, створених Монтессорі – так званих матеріалів – досить швидко дало разючі результати. Безперервно експериментуючи – над дітьми, лише над матеріалами, – вона дедалі більше вдосконалювала їх. Монтессорі-матеріал - найважливіший складовий елемент розробленого нею методу розвитку дітей. Продовжуючи лінію І. Г. Песталоцці, Ф. Фребеля, М. Монтессорі створила дидактичні матеріали, які, будучи найважливішою частиною «педагогічного середовища», ставали органічною частиною життєдіяльності дитини. Вони служили найважливішим засобом сенсорного виховання дітей, яке мало стати основою навчання дитини в дошкільному та молодшому шкільному віці.

Монтессорі-матеріали, привабливі та прості у застосуванні, відповідали віковим особливостям дитини. Вони дозволили М. Монтессорі реалізувати

принцип самонавчання, домогтися того, що діти, які вільно обирають заняття, виконували їх так, як задумав вихователь, оперуючи запропонованими ним «клавійними дошками», «числовими верстатами», «рамками із застібками», фігурами-вкладишами та т. п. Ці матеріали були влаштовані таким чином, що дитина могла самостійно виявити та виправити свої помилки, розвиваючи волю та терпіння, спостережливість та самодисципліну, набуваючи знань і, що найголовніше, вправляючи власну активність. Дорослим не треба було вказувати на промахи дітей та їх самоповагу не обмежувалося. Освоюючи матеріали, розуміючи взаємозв'язку з-поміж них, діти вступали у світ людської культури, сприймали досвід попередніх поколінь.

Монтессорі-класи організовувалися як різновікові та включали дітей від двох із половиною до шести років. Дитина навчалася працювати один або разом з іншими дітьми, і цей вибір зазвичай він робив сам, дотримуючись «основних правил» класу і нагадуючи іншим дітям про необхідність дотримуватися їх. Коли дитина вперше починала навчатися, їй допомагали старші, досвідченіші діти. Пізніше він допомагав іншим, маючи сформовані навчальні навички. Завдяки всьому цьому дитина також навчалася поводитися в суспільстві різних людей, тобто набувала навичок соціальної поведінки.

Вже до 1909 р. стало ясно, що задуманий та здійснений Монтессорі соціально педагогічний експеримент виявився успішним. З того часу її яскрава зірка утвердилася на педагогічному небосхилі.

Поступово слава педагога-гуманіста долає кордони Італії, і одна за одною до Риму, в «Дім дитини», з Іспанії та Голландії, Англії та Швеції починають приїжджати вчительки початкових класів та вихователі дитячих закладів, які бажають познайомитися з її методикою.

М. Монтессорі теж починає свої поїздки різними країнами світу. Її лекції мають феноменальний успіх. Достатньо навести такий факт: у 1913 р. під час виступу в США на її повідомлення та демонстраційні заняття приходили тисячі людей, причому деякі спеціально приїжджали за багато сотень кілометрів, щоб послухати нового «Педагогічного месію». Прагнучи донести своє слово до

великої кількості слухачів, М. Монтессорі в 1910 р. перериває особисту практику в «Дому дитини» і повністю переключається на експериментально-педагогічну та пропагандистську діяльність.

Інтерес до системи Монтессорі у XX ст. пережив дві кульмінації. Перша – у 10-40-х роках. – була пов'язана з діяльністю М. Монтесорі. У цей час вона багато їздила Європою, виступала в США, в Південній Америці, в Азії, і, куди б вона не приїжджала, всюди виникали дитячі установи, які працювали за системою Монтессорі. Вони виникали десятками у різних країнах. Педагогіка Монтессорі не знала державних, національних та релігійних кордонів. У короткий термін вона поширилася у всьому світі, знайшовши гарячих і відданих прихильників.

Як це часто буває, найскладніше справа була на батьківщині. Принциповий противник будь-якого тоталітаризму і насильства, щиро і глибоко релігійна людина, М. Монтессорі не прийняла фашистський режим Муссоліні Італії й у 30-ті рр. залишила країну. Наприкінці 30-х – у першій половині 40-х рр. вона жила в Індії, де її погляди збагатилися мудрістю східної педагогіки, а потім, після закінчення війни, повернулася до Європи, і всюди за нею виникали школи Монтессорі.

Продовжувалась і напружена наукова діяльність. У суті підсумкової роботі «Розум дитини» (1952) М. Монтессорі створила не просто новий напрямок в педагогіці – розвиток дітей перших 3 років, – а як би відкрила нову планету, яку населяли дивовижні істоти, схожі на людей, але водночас зовсім інші.

На противагу панівному поблажливому підходу до «грудничок» – мовляв, що з них візьмеш, – педагог-гуманіст саме у цьому віці побачила величезні потенційні можливості формування людської особистості.

Сутність розвитку немовляти – самонавчання, що точно відповідає програмі, закладеній у ньому природою. Цей процес і формує у дитини «прообраз майбутнього релігійного почуття та особливостей своєї національної свідомості».

Психолого-фізіологічною основою цього процесу виступає помічена М. Монтесорі особливість раннього дитинства, що вона характеризувала як «абсорбуючий розум». На її думку, якщо дорослі набувають знання за допомогою розуму, то дитина вбирає їх за допомогою свого психічного життя. Просто живучи, він вчиться говорити мовою свого народу, а «у його розумі відбувається якийсь хімічний процес».

У дитини враження не тільки проникають у свідомість, а й формують її. Як би втілюються у ньому. За допомогою того, що його оточує, малюк створює власну «Розумову плоть».

Тому завдання дорослих, за Монтесорі, полягає не в тому, щоб навчати, а в тому, щоб допомагати «розуму дитини в її роботі над своїм розвитком», оскільки саме в ранньому віці вона має величезну творчу енергію. І саме цій енергії потрібно допомогти, але не звичайним, словесним навчанням, не прямим втручанням у процес переходу від несвідомого до усвідомленого. Завдання педагогів – допомога у житті дитини, у його психічному становленні, у «сприянні розуму у різноманітних процесах його розвитку, підтримці сил і зміцненні його незліченних можливостей». Природно, для реалізації такого генерального завдання має бути створено відповідне стимулююче педагогічне середовище. Життєвий шлях М. Монтесорі обірвався Голландії в 1952 р., та її ідеї продовжували ходу світом. Другий пік популярності почав наростати наприкінці 50-х років. і продовжується сьогодні. Нині у світі налічується кілька тисяч шкіл Монтесорі. Лише у Голландії, де, до речі, діє центр підготовки педагогів за системою Монтесорі, їх понад двісті. У США та Європі працюють спеціальні фабрики, що випускають її дидактичні матеріали. З 1929 р. активно діє філія в Німеччині, Швеції, Данії та інших країнах. «Міжнародна Монтесорі-асоціація» (AMI - Association Montessori Internationale).

Що ж залучало і стільки років приваблює в ідеях та методичних розробках М. Монтесорі? Насамперед, справжній гуманізм виховної та освітньої систем, зверненість до природи дитини, відсутність будь-якого авторитаризму.

У межах, визначених педагогом, дитина могла вибирати роботу, яка подобалася йому та відповідала її внутрішнім інтересам. Він вільно і спонтанно вправляв свої почуття, більше того, відчував задоволення та ентузіазм від подібної діяльності, тому що чинив не за чиєюсь вказівкою, а за власним бажанням.

Іншою домінантою системи Монтессорі є максимально можлива індивідуалізація освітньої діяльності, використання чітко продуманої та вміло інструментованої програми розвитку кожної дитини, розрахованої і на сьогоднішній день, і на багато років уперед, що органічно поєднує в собі навчання та виховання на основі пробудження та підтримки дитячої активності. Удосконалюючи свої вміння, дитина поступово набувала почуття незалежності та впевненості. Водночас у нього прокидалася любов до вчення та формувалися мотиви для напруженої самотійної пізнавальної діяльності.

Важливою новацією М. Монтессорі стало руйнування традиційної класно-урочної системи та створення оригінального навчального процесу для дітей від 3 до 12 років, побудованого на визнанні за кожним учнем права на значну автономію та самотійність, на свій темп роботи та специфічні способи оволодіння знаннями. Невипадково девізом школи Монтессорі є слова: «Допоможи мені зробити це самому». Це досягалося за рахунок реалізації в Монтессорі-школах дуже широкої освітньої програми, яка не є програмою у нашому звичному значенні цього слова. Скоріше, це визначення стратегії та тактики діяльності дітей.

Монтессорі-клас охоплює низку зон: зону практичного життя – має особливе значення для дітей (2,5-3,5 років). Тут розташовані матеріали, за допомогою яких дитина вчиться стежити за собою та своїми речами. Використовуючи рамки із застібками (гудзики, кнопки, блискавки, пряжки, шпильки, шнурки, банти та гачки), дитина вчиться самотійно одягатися; пересипати та переливати (рис, воду); мити стіл і навіть полірувати срібло; зону сенсорного розвитку – дає дитині можливість використовувати свої почуття щодо навколишнього світу. Тут дитина може навчитися розрізняти висоту,

довжину, вагу, колір, шум, запах, форму різних предметів; познайомитись із властивостями тканин; зони – мовну, математичну, географічну, природничо забезпечують матеріалами, основною метою яких є розумовий розвиток дитини.

Багато Монтессорі-школи доповнюють середовище, що оточує дитину, такими зонами, як музична, мистецтва та танців, роботи з дерева, іноземної мови, що сприяють подальшому збагаченню загального розвитку дитини. Рухові вправи розвивають дитину фізично та допомагають їй відчувати своє тіло та усвідомити свої можливості.

Завдяки всьому цьому, а також тонкому психологічному підходу, обліку індивідуальних особливостей і можливостей кожної дитини, опорі на природні особливості людського сприйняття «монтесоріанські діти» раніше (до 5 років) і краще за своїх однолітків опановують лист і рахунок, у них формується схильність до вчення, розвивається воля.

Педагог у шкільництві Монтессорі впливає на дитину не прямо, а за допомогою дидактичних матеріалів – різних ігор, пристосувань, – з якими дитина діє за підготовленою педагогом програмою. На відміну від педагога у традиційній школі Монтессорі-вчитель не є центром класу. Коли діти займаються у класній кімнаті, він ледь помітний. Вчитель не сидить за столом, а проводить час в індивідуальних заняттях, працюючи з дитиною за столиком чи килимком.

Монтессорі-керівник має бути проникливим спостерігачем і мати чітке уявлення про індивідуальний рівень розвитку кожної дитини. Він вирішує, які матеріали найбільше підходять для роботи в даний момент. Індивідуальні спостереження дають можливість вчителю допомогти дитині оптимальному використанні матеріалів; потім він залишає дитину з матеріалом та повертається до спостереження.

Педагог втручається у діяльність дитини лише у разі, якщо це необхідно. Він повинен вміти виявити гнучкість і мати можливість знайти адекватні способи надання допомоги вихованцю. Дитина звертається до вчителя як до

доброзичливого помічника, який завжди поруч у разі потреби, але головним чином як до людини, здатної допомогти їй зробити щось самостійно. В результаті у дітей поряд з отриманням знань напрочуд глибоко і міцно розвиваються увага, слух, пам'ять та інші важливі якості.

У школах Монтессорі відсутнє змагання дітей один з одним, їх результати ніколи не порівнюються, кожен працює сам, на своєму окремому, автономному килимку або столику, і прогрес його видно лише по відношенню до нього самого.

Кожен Монтессорі-клас неповторний. Незважаючи на те, що метод має певну структуру, він гнучкий і відкритий для індивідуальної інтерпретації. Тому що не буває двох абсолютно однакових людей, і кожен Монтессорі-клас, залежний від тлумачень методу та можливостей вчителя, є унікальним.

Отже, феномен педагогіки М. Монтессорі полягає і в її безмежній вірі в природу дитини, і в її прагненні виключити будь-який авторитарний тиск на людину, що формується, і в її орієнтації на ідеал вільної, самостійної, активної особистості.

Віра в дитину – наріжний камінь педагогіки М. Монтессорі, найповніше вираз її гуманістичних устремлінь. Ця установка була притаманна всім без винятку представникам вільного виховання, проте Монтессорі пішла далі за свої «ідеологічних» соратників. Вона зуміла подолати властивий їм негативізм стосовно педагогічних методик, які нібито заважають прояву спонтанної активності дітей. Навпаки, вона зуміла розробити до найменших нюансів метод, який би максимальний розвиток дитячої активності. Саме цим насамперед і пояснюється феномен життєвості педагогіки М. Монтессорі, її успіх та популярність упродовж багатьох десятиліть.

М. Монтессорі була переконана в тому, що практично будь-яка дитина є нормальною людиною, здатною відкрити себе в активній діяльності. Ця діяльність, спрямована на освоєння навколишнього світу, на входження в культуру, створену попередніми поколіннями, одночасно призводила до реалізації закладеного в особистості, що формується, потенціалу, до

повноцінного фізичного та духовного розвитку. Завдання Монтессорі-педагога – створити максимально сприятливе для дитини виховне і навчальне середовище, що забезпечує його комфортне самопочуття, розквіт всіх його здібностей. Дитина повинна мати можливість задовольняти свої інтереси, проявляти властиву їй від природи активність. Саме ця установка і дозволила онукові італійського педагога – Маріо звернути увагу в посланні парафіяльному Монтессорі-товариству (1989) на те, що «М. Монтессорі відкрила «секрет дитинства» та його важливість для формування людини».

Школа М. Монтессорі – відкрита система, що далеко вийшла сьогодні за рамки педагогічної теорії та методики своєї творця. Це – величезний колективний досвід її учнів і послідовників, що постійно розширюється і розвивається, вибирає безліч нових елементів і особливостей, зумовлених місцем і часом використання, віком дітей, конкретними педагогічними завданнями, типом виховного закладу, особливостями і складом сім'ї та ін.

Хочеться особливо наголосити на корисності педагогіки Монтессорі для батьків, кому насамперед вона і призначена. Адже саме вони – головні вихователі дитини від народження до трьох років, а багато й надалі – до шкільного віку, і кому, як не їм, важливо зрозуміти принципи вільного та гуманного виховання, затверджені Марією Монтессорі, освоїти прийоми діяльного спостереження та допомоги власній дитині, Тим більше що основи його особистості закладаються саме в цьому зовсім ранньому віці і те, що сьогодні втрачено, надолужити не вдається вже ніколи. «Цьому періоду (більш ніж будь-якому іншому), – читаємо у Монтессорі, – конче необхідно приділяти найактивнішу увагу. Якщо ми дотримуватимемося цих правил, дитина, замість обтяжувати нас, проявить себе як найбільше і втішне диво природи! Ми опинимося віч-на-віч із істотою, яку більше не треба навчати як безпорадного, як порожнечу, що чекає наповнення нашою мудрістю; з істотою, чия гідність зростає з кожним днем; істотою, керованим внутрішнім учителем, який слідує точному розкладу в роботі побудови великого дива Світу – Людини. Ми стаємо свідками розвитку людської душі, появи Нової Людини, яка не буде більше

жертвою подій, а завдяки ясності бачення зможе спрямувати та створити майбутнє людства».